



<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Vinklade budskap – perspektiv på politisk kommunikation*.

Citation for the original published chapter:

Skagshøj, M. (2015)

Frihetens sköra blomma: Press- och tryckfrihet i krigets skuggland.

In: Hans Bengtsson (ed.), *Vinklade budskap – perspektiv på politisk kommunikation* (pp. 159-177).

Halmstad: Halmstad University Press

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hh:diva-28163>

Frihetens sköra blomma

Press- och tryckfrihet i krigets skuggland

Matts Skagshøj

Censorship, secrecy, misinformation and media management are expected when national security or the national interest is at stake. (John Steel 2012, s 124)

I det moderna Sverige har vi haft förmånen att kunna vänja oss vid en nyhetsrapportering och debatt som förmedlas till synes ganska fritt, i förhållande till de politiker, staten och andra myndigheter som nyhetsförmedlingen eller debatten ofta kretsar kring. När vi understundom nås av rapporter om journalister som blir frihetsberövade under uppdrag i oroshärdar runtom i världen, såsom i fallet med de två svenska journalisterna som fängslades i Etiopien, eller andra svenska journalister som frihetsberövats i samband med Rysslands annektering av den ukrainska halvön Krim, väcker detta hos både svenska massmedier och allmänhet därmed också i allmänhet ganska starka reaktioner. Och när den tragiska nyheten om att Sveriges Radios asienkorrespondent Nils Horner fallit offer för en mördares kulor – skjuten på öppen gata i Kabul, mitt under ett pågående intervjuuppdrag – är den svenska nyhetsbilden tämligen klar; här handlar det om att mörka potentater gör sitt yttersta för att kontrollera omvärldens tillgång till opartiskt förmedlade nyheter, och en direkt utmaning av västerländska, demokratiska värden.

Vad som blir uppenbart är att journalisters¹ möjligheter att granska makthavare, och att förbehållslöst söka och förmedla nyhetsmaterial, är allt annat än självklara i krigens och terrorns härader. För även om press- och tryckfrihet har kommit att betraktas som mer eller mindre obestridliga förutsättningar i västvärldens demokratibygge alltsedan upplysningstidens 1700-tal (Hadenius m.fl. 2008; se även Steel 2012), är dessa friheter ändå sköra blommor som kan krossas av stridsvagnars tunga larvfötter.

I Sverige kunde vise prov på detta under andra världskriget, då hotet från den tillsynes obetvingliga nazi-tyska krigs- och propagandamaskinen ställde såväl svensk neutralitetspolitik, som press och tryckfrihet på sin spets. Regering och riksdag skulle som en följd av tyska påtryckningar komma att vidta tämligen omfattande inskränkningar i den grundlagsskyddade tryckfrihetsförordningen – för att man såg sig nödgad att blidka en synnerligen lättkränt tysk riksledning. I föreliggande text ska vi avhandla hur den svenska press- och tryckfriheten påverkades av dessa inskränkningar under krigets olika skeden, vilket vidare avspeglas i textanalyser från en svensk lokaltidning vars allmänna ton och hållning i förhållande till nazismen egentligen var öppet avståndstagande.

Innan vi går in på de politiska förhållanden som präglade svensk journalistik under andra världskriget, kan det emellertid vara berikande med en kort reflektion om hur förutsättningarna

¹ I detta kapitel används omväxlande termerna journalist/er, journalistik, nyhetsredaktion/er och massmedier som synonymier för att beteckna sådan verksamhet som syftar till att bedriva nyhetsförmedling och debatt i en eller annan medierad form.

för yttrandefrihet och journalistik ser ut i allmänhet – och under (inter)nationella oroligheter eller konfliktförhållanden i synnerhet. I slutet av kapitlet kommer jag att sammanfattande reflektera kring det spänningsfält som uppstår i relationen mellan journalister och (politiska) makt-havare, med särskilt fokus på hur relationen tar sig uttryck i sådana lägen där frågor om nationell säkerhet är på agendan.

Oinskränkt frihet?

Den tryckfrihet och offentlighetsprincip som journalistisk verksamhet i Sverige grundar sig på blev grundlagsbefäst redan år 1810, men uppdaterades 1949 bland annat med inskränkningar i friheterna som kan härledas till de händelser under kriget som detta kapitel avhandlar (Hadenius m.fl. 2008, s 29). Även om grundlagen vilar på demokratiska principer vars syfte är att ge garantier för en fri och kritiskt granskande journalistik, står de inskränkningar som nämns i lagens andra kapitel (där den första inskränkningen handlar om rikets säkerhet och relationer med främmande makt) samtidigt i motsättning till sådana garantier (Olsson 2012, s 24). Inskränkningar i offentlighetsprincipen regleras ytterligare i sekretesslagstiftningen, vars utveckling under de senaste decennierna snarare än motsatsen har resulterat i en skärpning av sekretessen, eller med andra ord en minskad insyn i offentliga angelägenheter (ibid. s 198; 205–219).

Begränsningarna i tryckfriheten och offentlighetsprincipen, som också hittar sina motsvarigheter i internationella sammanhang (Lovink 2011 s 18; McQuail 2013; Steel 2012), visar på motsättningar mellan idén om en öppen och genomlyst demokrati å ena sidan, och skyddet av specifika intressen såsom idén om staters suveränitet och/eller (inter)nationella säkerhetsintressen å den andra sidan. Inom medieforskningen finns exempel på hur politiska frågor kan komma att ges en säkerhetspolitisk inramning, med hjälp av en mycket sofistikerad samverkan mellan makt-havare och medier – vilket i sin tur föranleder extraordinära åtgärder (Eilders 2005; Steel 2012 s 2f). Det som skedde i den svenska yttrandefrihets- och presspolitiken under andra världskriget, kan ses som ett exempel på hur frågan om mediebevakning och opinionsbildning fick just en sådan inramning. Den då sittande regeringen företog mycket långtgående åtgärder mot pressen (se ovan) – under förevändningen att dessa åtgärder gjordes med hänsyn till rikets säkerhet.

Den svenska pressens förhållningssätt

Låt oss först och främst nämna något om hur svenska tidningar under kriget i allmänhet förhöll sig gentemot den nazityska regimen i allmänhet och gentemot judeförföljelserna i synnerhet. Flera medieforskare (däribland Leth 2005; Pollack 2007 s 10–13; Tydén s 6–9) anmärker på att svenska tidningar allmänt sett var ganska dåliga på att rapportera om och reagera mot de judeförföljelser som nazistregimen i Tyskland företog sig. Problemet menar man, var nämligen inte att redaktionerna saknade kännedom om vad som hände – tvärtom är frågan hur Förintelsen kunde pågå ostört under en så lång tid som den gjorde, trots omvärldens kunskap.

Visserligen fanns det förstås en variation mellan olika tidningars förhållningssätt. Åmark (2011 s 254f) konstaterar således att ställningstagandena gentemot de inblandade parterna i kriget kunde se ganska olika ut mellan publicisterna; där vissa högertidningar utmärkte sig för en klar tyskvänlighet, medan liberala tidningar och publicister på vänsterkanten uppvisade en betydligt mer kritisk, eller i vissa fall till och med västorierad hållning. Det kanske mest kända svenska exemplet på en klart anti-tysk tidning är förstås Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning

(GHT) under Torgny Segerstedts ledning, vilken Åmark (ibid. s 267) anser vara den svenska tidning som i störst utsträckning ägnade sig åt att bevaka judarnas öde och protestera mot såväl nazistregimen som den svenska regeringens eftergiftspolitik (mer om detta nedan).

Göran Leth presenterade 2005 en analys av svenska tidningars rapportering om Kristallnatten i Tyskland i november 1938, och de efterföljande veckornas vilda pogromer. Analysen, som delar in svenska publicisters hållning i tre kategorier, har kommit att stå modell för flera andra forskares analyser av den svenska pressens förhållningssätt. I den första kategorin finns en minoritet av tidningar som utmärker sig genom att ett tydligt ställningstagande mot nazistregimen och judeförföljelserna. Den här gruppen kallar Leth (ibid. s 17) ”Protest”, och nämner i sitt material exempel som liberala GHT och Eskilstuna-Kuriren, men också organ som kommunistiska Ny Dag.

Tidningar ur de två andra kategorierna ger däremot uttryck för en större eller mindre anpassning till den nazityska världsbilden (se Pollack 2007 för en fördjupad diskussion om kategoriindelningen). Majoriteten av de analyserade tidningarna placeras in i en kategori som Leth (2005 s 19) benämner ”Likgiltighet”. Dessa tidningars skildringar av händelserna i Tyskland under och alldeles efter Kristallnatten kan förvisso stundtals ge uttryck för någon form av protest mot förhållandena i Tyskland – men detta tenderar att ganska snart ebba ut till någon form av ”normalisering” i skildringarna. Den tredje och sista kategorin utmärker sig för en ”Anpassning”, och här placerar Leth publikationer som Stockholms-Tidningen och Skånska Dagbladet (ibid. s 23f). Kännetecknande för den här gruppen av tidningar är tydligt nazistiska och antisemitiska perspektiv och språkbruk, vilket bland annat märks genom en allmänt osympatisk skildring av hur judar försökt att fly till Frankrike, för att komma undan förföljelser i hemlandet Tyskland.

Den svenska pressens förhållningssätt gentemot nazistregimen och Förintelsen kan lätt tolkas som allmänt arrogant eller möjligen naiv – om man väljer att betrakta tidningarna som isolerade företeelser i förhållande till den svenska politiken och de utrikes- och säkerhetspolitiska förhållanden som rådde under kriget. Den fortsatta framställningen syftar därför till att rikta strålkastarljuset mot den politiska och diplomatiska situation som rådde före och under kriget och som kom att prägla åtminstone delar av den svenska pressens förhållningssätt. Här är lokal-tidningen Hallandsposten ett ganska tydligt exempel på hur den politiska situationen kunde avspeglas i en tidning, som egentligen avskydde allt som nazismen stod för (vilket tog sig tydliga uttryck i tidningens ledare och andra opinionstexter) – men som ändå såg sig nödgad att respektera den svenska regeringens politik.

Neutralitet och eftergiftspolitik

Det som framförallt präglade svensk utrikes- och säkerhetspolitik under kriget var frågan om neutraliteten. Även om säkert de flesta av oss fått lära sig i grundskolan att Sverige var neutralt, är detta förhållande synnerligen omtvistat bland historiker och statsvetare. Visserligen avgav landet en avsiktsförklaring om neutralitet, tillsammans med de övriga nordiska länderna redan i maj 1938 – som upprepades vid krigsutbrottet år 1939 (Carlgren 1973; Hadenius 2008 s 71–72). Men det stod redan från början klart att denna avsiktsförklaring i allt väsentligt mer än något annat var uttryck för en diplomatisk ”grand strategy”, som utformats redan under 1800-talet i syfte att hålla Sverige utanför väpnade konflikter och krig (Johansson 2006 s 170–171; Westberg 2010). Den svenska utrikespolitiska hållningen (gentemot Tyskland i första hand) har utifrån detta beskrivits av en del forskare som en realpolitisk balansgång präglad av pragmatism (Carlgren 1973; Hadenius 2008), av andra som en eftergiftspolitik gentemot Tyskland (Bergquist

2007), eller rentav som en förhandlingspolitik (Åmark 2011). Med det sistnämnda avses att det, utöver de säkerhetspolitiska utgångspunkterna också fanns betydande handelspolitiska intressen mellan Sverige och Tyskland, samt ett kulturellt utbyte som nog hade ganska stor betydelse för hur den svenska neutralitetspolitiken kom att utformas (Leitz 2000 s 53; s 67ff; Åmark 2011).

Vad som antyds här är att Sverige kom att göra ett antal avsteg från sin avsiktsförklaring om neutralitet. Det första avsteget kom redan vid Sovjetunionens angrepp mot Finland i månadsskiftet november–december 1939, då Sverige valde att tillfälligt avvika från sin neutralitetspolitik och i stället förklara sig som ”icke krigförande” part. Detta innebar möjligheter att ge Finland stöd genom krigsmaterielleveranser, krediter, frivilligförband och humanitärt bistånd (Andolf 1992 s 295–321; Johansson 1984 s 107; Torstila 2007 s 393), samt genom att uttrycka stöd för den finska politiken (Carlgren 1973 s 41ff; 60–67; Carlsson 2006 s 59).

Rena påtryckningar från främmande makt förekom vid flera tillfällen. Och även om de tyska påtryckningarna kommit att göra djupast avtryck (mer om detta nedan), utövade även västalliansen påtryckningar mot de nordiska staterna redan under finska vinterkriget, om att de senare borde ge upp sin neutralitetsförklaring för att i stället stötta alliansen. Svenska politiker såg dock inte detta som något lockande frieri, eftersom ett svenskt stöd för de västallierade skulle innebära en betydande risk att bli indragen i krig mot såväl Tyskland som Sovjet (Carlgren 1973 s 144–145; Johansson 2006 s 57; s 195). Västmakterna fick således inse att Sverige knappast skulle överge neutraliteten till fördel för de allierade – och ändrade då sin inriktning mot att i stället försöka förhindra eventuella eller ytterligare glidningar mot Tyskland. Kent Zetterberg (1992) menar att britererna, efter Tysklands ockupation av Danmark och Norge, var närmast *övertygade* om att också Sverige skulle förlora sin självständighet till Tyskland – som också gjorde försök att påverka den svenska hållningen under vinterkriget, med argumentet att Sverige borde inse att Finlands räddning låg i ett val mellan Hitler och Stalin (Johansson 2006 s 195). Det bör påpekas att det i Sverige under krigets inledningsskede fanns en minst lika stor rädsla för Stalin som för Hitler, och att det bland svenska politiker och myndighetspersoner inte var någon helt ovanlig åsikt att Sverige borde välja Tysklands sida i ett val mellan de båda diktaturerna (ibid. s 175). Bergquist (2007 s 35–36) menar att den eftergiftspolitik som Sverige förde gentemot Tyskland främst under åren 1940–1941, sannolikt såg ut som den gjorde för att svenska politiker då trodde att Tyskland skulle gå segrande ur kriget – och att detta var en realitet som Sverige helt enkelt hade att anpassa sig till.

Andra (se exempelvis Åmark 2011; Zetterberg 1992 s 17) menar i stället att det mest avgörande för den svenska neutralitetspolitikens utformning snarare var angelägenheten om att kunna upprätthålla handelspolitiska relationer med Tyskland – och vidare att detta var en av de viktigaste utgångspunkterna för det svenska godkännandet av det avtal om permittenttrafik som sedan kom att gälla från försommaren 1940 och fram till 1943.

Nazistregimen i Tyskland blev snart vare sig svenska politiker inte delade dess uppfattning om en mer fördjudad kulturell och rasmässig ödesgemenskap de båda folken emellan. Sverige skulle inte komma att bli någon tysk lydstat, och regeringen avvisade till och med erbjudandet om en icke-angreppspakt som Tyskland riktade mot de nordiska länderna i april 1939 (Carlgren 1973 s 17; Johansson 2006 s 217), liksom idén om ett större europeiskt handelsutnyttjande i ett tyskt ”Grosswirtschaftsraum” (Johansson 2006 s 85–86). Ett par år efter den tyska ockupationen av Norge framträdde dessutom i Sverige en pronorsk opinion (som också tydligt avspeglades i svenska tidningar, inte minst i Hallandsposten) som en stark motkraft mot den tyskvänlighet som trots allt förekom på sina håll i Sverige (ibid. s 221–222).

Eftersom det stod klart att Sverige inte tänkte överge sin formellt neutrala hållning kom Tyskland i stället, i likhet med västalliansen, att rikta sina ansträngningar mot att Sverige skulle upprätthålla en fortsatt neutralitet (Leitz 2000 s 51). Den tyska regimen hade därtill tämligen omfattande förväntningar om vad en sådan svensk neutralitet skulle bestå i. I samband med ockupationen av Norge riktade Tyskland följaktligen krav mot Sverige om en ”strikt neutralitet” eller ”strängaste neutralitet” (terminologin skiljer sig här åt i olika källor, se exempelvis Carlgren 1973 s 154; Carlsson 2006 s 75; Sennerteg 2006 s 52; Wahlbäck 2001 s 83). Innebörden i detta krav var förväntningar om en svensk neutralitet som omfattade såväl politiska och militära handlingar, som den svenska opinionen (Hadenius 2006 s 52–53; Åmark 2011 s 70). Vilka konsekvenser som detta kom att få för den svenska tryckfrihets- och presspolitiken (utöver de mer synliga eftergifterna som exempelvis transiteringsavtalet som nämnts ovan) och dess avspeglningar i en svensk lokal tidning ska vi nu se närmare på.²

Svensk tryckfrihet och presspolitik i skuggan av Tyskland

Den svenska riksdagspolitiken under kriget kan delas in i tre huvudlinjer. Dels fanns det ett klart uttalat antinazistiskt läger, men sedan också två linjer som var betydligt mer tongivande och som kommit att kallas för den ”lillsvenska” och den ”storsvenska” linjen (Johansson 2006 s 223–224; Åmark 2011). Den lillsvenska linjen gick i korthet ut på att så långt som möjligt undvika provokation gentemot Tyskland, medan den storsvenska linjen handlade om att mer långsiktigt förbättra eller till och med fördjupa Sveriges relationer med Tyskland (vilket kan ha sin grund i att man var mer rädd för Stalin än för Hitler, se ovan). När den tidigare diplomaten Christian Günther tillträdde posten som svensk utrikesminister år 1939, var en av hans första och viktigaste uppgifter att försöka förbättra landets relationer med Tyskland – där man länge hade irriterat sig på Günthers företrädare Rickard Sandler (Johansson 1984 s 217–218).

Såväl den lillsvenska som den storsvenska linjen företrädde åsikten att opinionsyttranden i svenska tidningar som skulle kunna anses kränkande för Tyskland borde undvikas. Günther ansåg exempelvis att det inte kunde vara väsentligt för Sverige att landets tidningar hade möjlighet att bedriva en aktiv opinion mot Tyskland, om detta innebar en onödigt provokation gentemot stormakten. Frågan var särskilt aktuell under våren och försommaren 1940, då strider ännu pågick mellan norska och tyska trupper (Carlsson 2006 s 76; Johansson 1984 s 156–157). Under krigets första år avspeglades dessa politiska utgångspunkter också tydligt i den svenska tryckfrihets- och presspolitiken.

Vid en genomgång av den politiska utvecklingen går det att urskilja tre ganska distinkta tidsperioder. Den första perioden sträcker sig från Hitlers maktövertagande i Tyskland i januari 1933, och fram till perioden kring Kristallnatten under hösten 1938. Under denna period tilläts den svenska pressen huvudsakligen agera fritt avseende såväl nyhetsförmedling som opinionsbildning. Den andra perioden, som sträcker sig från senhösten 1938 och fram till årsskiftet 1943/44 kännetecknas däremot av en restriktiv och aktivt agerande tryckfrihets- och presspolitik, med stora eftergifter mot den tyska regimen. Den tredje perioden utgörs av krigets slutskede, då Tyskland efterhand pressades tillbaka mot Berlin – vilket gjorde att den svenska politiken inte längre behövde ta särskilt stor hänsyn till tyska krav och önskemål, med följden att den restriktiva tryck-

² Tack till Carl Junback, som finansierat den studie av Hallandsposten under andra världskriget som ligger till grund för analysen i denna text.

frihets- och presspolitiken inte längre kunde anses försvarbar (se exempelvis Johansson 2006; Åmark 2011).

I en textanalys av över tvåhundra texter från lokaltidningens Hallandsposten ledar- och opinionsmaterial publicerade under åren 1936–1945 (Skagshög 2013) märks ett klart stöd för den ”strikt” neutralitetslinjen (med eftergifter mot Tyskland). Dels genom återkommande uppmaningar om en svensk neutralitet i ledare och debattartiklar, men också genom en parallellitet mellan graden av frispråkighet i tidningens opinionsyttranden och den tryckfrihetspolitik som beskrivs i det följande. Detta trots att tidningen från och med sommaren 1936 leddes av redaktör Johan Svipdag, som var en tydligt uttalad antinazist (vilket också visar sig i stora delar av analysmaterialet), men som alltså ändå valde att rätta sig efter den svenska regeringens direktiv till pressen (mer om detta nedan). Flertalet av de opinionstexter som publicerades i tidningen under åren 1936–1945 är skrivna av Svipdag själv, bland annat i formen av de krönikor som redaktören skrev under pseudonymen ”Ögat”.

Dårskapspolitik och övermod (1936–1938)

Judeförföljelserna har inställts. Rashattidningar tilläts icke i skyltfönstren. [Men samtidigt pågår SA-polisens illdåd och medan] heilropen skalla och applåderna smattra från Berlin genom radio, vandrar flyktingen från Tyskland land ur land på en evig marathonlöpning utan hopp och tro. Baksidan till olympiamedaljen, som icke heller bör glömmas. (”Olympens baksida” ur HP den 6 augusti 1936, signatur ”Ögat”)

När Hitlerregimen tillgrep makten i Tyskland år 1933, väcktes starka reaktioner på flera håll i Europa. Bland de svenska tidningar som tidigt utmärkte sig nämns GHT under Torgny Segerstedts ledning, som redan vid Hitlers tillträdande lyckades reta upp den tyska nazisteliten ordentligt med yttrandet ”Herr Hitler är en förolämpning” (Johnson 2006 s 62–63). Frågan om hur mycket kritik som kunde föras fram mot ett grannlands statschef aktualiserades sedan flera gånger under 1930-talet, då Tyskland vid ett flertal tillfällen framförde diplomatiska protester mot sådant som publicerats i svenska tidningar (Åmark 2011 s 210–211). I första hand var det arbetarpressen, exempelvis tidningen Social-Demokraten, som blev måltavla för den tyska kritiken. Och även om kritiken kanske breddades med åren, var det i första hand de ledande svenska tidningarna som tyskarna riktade in sig på.

Mindre landsortstidningar som Hallandsposten tycks inte hamnat i blickfånget för tyskarna på samma sätt – och därför går det också, trots de återkommande tyska protesterna, att se en ”normal” frispråkighet i opinionsmaterialet i tidningen under större delen av 1930-talet. I Hallandspostens texter från denna tidsperiod förekommer en öppen och ofta mycket sarkastisk kritik mot Hitler, och den politik som han företrädde är återkommande beskriven i ord som dåraktig eller lögnaktig. Ett exempel på detta är ledaren från den 10 september 1936, då tidningen kritiserade den tyske diktatorns nya ekonomiska fyraårsplan, i ljuset av nazisternas första fyra år vid makten:

... det som skett under fyra år, är att världen icke minst genom den tyska upprustningen mer och mer börjat likna ett dårhus. [---] Vapen har Tyskland fått och koncentrationsläger, men med födan är det knalt. [---] Genom en dårhusmässig

politik, har Tyskland bragts till ruinens brant, upprustningarna ha överskridit de värsta farhågor och risken för krig stegrats till en ohygglighet.

Det tyska folkets svält inskränkte sig enligt Hallandsposten inte bara till brödfödan. Under juli månad publicerade tidningen rapporter om hur den tyska kyrkan i en skrivelse till Hitler ifrågasatt dennes auktoritet över kyrkan, protesterat mot avkristningen i skolan och vidare framfört protester mot judehat och koncentrationsläger. I lördagsbilagan från den 8 augusti samma år beklagade sig krönikören Oscar Hedberg över hur det ”icke [kan] talas om något andligt nutidsläge i Tyskland, men väl om ett andligt kaos” och vidare att det tyska folket tvingades att köpa ”pekoralet” Mein Kampf, samt i en ”sexuellt betonad Hitlerpsykos” även påtvingades bilderböcker med Führern.

I Hallandspostens ledare och krönikor från senare delen av 1936 framhölls också propagandans betydelse för upprätthållande av diktaturen i Tyskland och Italien. Signaturen ”Ögat”s spalt från den 26/11 fick rubriken ”Konsten att missbruka sitt förnuft” och inleds med formuleringen; ”Jordklotet antager mer och mer formen av ett därhus, där ledare av länder med ordet fred på sina läppar preparera kriget”. Lite längre ner i samma text: ”Det är mycket omodernt just nu. Bakåsträveriets makter förstå att det enda medel med vilket makten över själarna kan behållas är att de förfäas och försoffas och bringas att okritiskt sluka alla möjliga lögner och antaganden.”

Hitler framställdes vid flera tillfällen i Hallandspostens texter som en ”dåre” eller mentalt störd person. Tydligast är detta i en braskande rubrik som prydde förstasidan den 23 juni 1937, och som sedermera blivit omtalad som betecknande för Sviddags redaktörskap (Andréasson 2000). Den dagen täcktes förstasidan av en tveklöst rättfram formulering: ”Dåren Hitler söker orsak till ett världskrig.” I en ingress lite längre ner på samma sida rapporterades att ”Frankrike och England vägrar gå med på den tysk-italienska galenskapens krav på gemensam flottdemonstration utanför Valencia och neutralisering av alla spanska ubåtar.” Tidningen företrädde åsikten att Hitler kommit till makten genom ett bedrägeri – och när annekteringen av Österrike genomfördes under våren 1938, formellt sett efter en folkomröstning, kommenterade Hallandsposten detta i ironiska ordalag: ”Nazi äro icke för ro skull mästare i majoritetsval” (osignerad ledare den 14 mars 1938). I ”Ögats” krönika från den 15 mars 1938 beklagas Österrikes öde och Sviddag passade samtidigt på att uttrycka en drypande sarkasm över den Nazityska propagandans framställning av hur det österrikiska folket tagit emot sin nya ledare:

Med en av preussiska bombplan och tanks alstrad ’salighet av glädje och gripenhet’ gav den österrikiska staten upp andan. Och Musse [Mussolini] gratulerade!

Inskränkningar i tryckfriheten, 1938–1943/44

När Joakim von Ribbentrop tillträdde som tysk utrikesminister i slutet av 1938 förändrades Tysklands ton mot omvärlden, bland annat skärptes tonen mot små neutrala stater som Sverige (Åmark 2011 s 211–213). För svenskt vidkommande blev detta allt tydligare efter krigsutbrottet i september 1939, varefter Utrikesdepartementet kom att uppvaktas allt oftare av den tyska beskickningen i Stockholm, som framförde protester från Berlin mot den svenska nyhetsförmedlingen (ibid.; Carlsson 2006 s 19; Zetterberg 1992 s 21). Den tyska taktiken gick därefter i korthet ut på att ideligen återkomma till den svenska regeringen med missnöjesyttringar gällande

vad som skrevs om Tyskland och dess förhållanden i svenska tidningar. Här blev det tydligt vad Hitlerregimens definitionen av en svensk ”strikt” neutralitet egentligen innebar (Carlgren 1973; Bergquist 2007 s 43). Taktiken var också framgångsrik, i så måtto att den svenska tryckfrihetspolitiken under de inledande krigsåren kom att utformas på ett sätt som låg mer eller mindre helt i linje med tyskarnas krav. Den svenska statsmakten tog på sig ett ansvar för opinionsbildningen som innebar mycket stora avsteg från tryckfrihetsförordningens grundprinciper, krävde själv-censur och ingrep med konkreta straffåtgärder mot publicister som avvek från statliga direktiv (Johansson 2006 s 220; Åmark 2011 s 269). En befogad fråga är hur det kunde komma sig att den tyska riksledningen var så lättkränkt av pressen i ett litet land som Sverige, och svaret handlar kanske om att nazisterna ville statuera ett exempel, eller möjligen att det egentligen handlade om att kunna genomdriva de andra krav om eftergifter som Tyskland hade (inte minst gällande permittenttrafiken, som berörts ovan).

I dåvarande statsminister Per Albin Hanssons dagbok framgår att det fanns en stor ambivalens rörande den restriktiva tryckfrihetspolitik som kom att föras under dessa år. I samband med att regeringen drev igenom ett förslag på censurlag under försommaren 1940 skrev han den 12 juni i dagbok att ”[d]et är trist att slåss för det man innerst avskyr, men sådant blir ibland nödvändigt.” (Hansson 2011 s 114). Johansson (2006 s 237) menar att Hanssons notering ganska väl belyser det trängda läge som den svenska regeringen uppfattade att man befann sig i. Bland de svenska politiker som främst kommit att ses som förespråkare för en restriktiv tryckfrihets- och presspolitik kan nämnas utrikesminister Günther och den konservative justitieministern Westman (Johansson 1984; Åmark 2011 s 86). Som argument angavs den svenska neutralitetspolitiken, samt landets utsatta läge – och givet omständigheterna uppmanades den svenska pressen till självdisciplin (Åmark 2011 s 237).

KONFISKERING OCH TRANSPORTFÖRBUD

Justitieministerns och utrikesministerns ageranden gick sedan i stora drag ut på att utnyttja begränsningar i tryckfrihetsförordningen till dess yttersta gränser, med iakttagande av obsoleta lagbestämmelser – som möjliggjorde indragning eller beslagtagnande utan föregående prövning av domstol, mot publikationer som ansågs kunna föranleda missnöje hos främmande makt (Hadenius 2008 s 81; Johansson 1984 s 204–205). Metoden hade förstås sina brister, eftersom tidningarna fick konfiskeras i efterhand – då de redan hade nått flertalet av sina läsare (Åmark 2011 s 217). Men justitieministern lät i alla fall dra in ett antal svenska tidningar under hösten 1939. Exempelvis slog han i november till mot veckotidningen *Trots Allt!*, vars antinazistiska spekulationer ansågs opassande (Johansson 2006 s 240–241).

Efter riksdagsvalet i september 1940 skärptes politiken ytterligare och flera tidningar blev utsatta för ingripanden. Sennerteg (2006 s 54) beräknar att regeringen beslagtogs sammanlagt 315 tidningsutgåvor från olika tidningar, mellan våren 1940 och fram till slutet av 1943. Av dessa beslag utgjordes 264 av tidningar som var kritiska mot Hitler-Tyskland, eller något annat av de andra länderna i axelpakten. Även om många beslag skedde efter klagomål från den tyska riksledningen, menar Johansson (2006 s 243) att regeringen genom justitieminister Westman kom att tillämpa lagprincipen gällande beslag på ett sätt som gick ut på att föregripa tyska klagomål. Man höll alltså ett vakande öga på tidningarnas skrivelser och genomförde beslagen redan innan någon tysk representant hade hunnit klaga, där och om man tyckte sig finna ett innehåll som skulle kunna reta upp Hitlerregimen.

Regeringen genomdrev också regler om transportförbud, som riktades främst mot tidningar på vänsterkanten och innebar ett förbud att frakta tidningarna med statliga kommunikationsmedel (i första hand tågtrafik). Syftet var att försvåra distributionen av tidningarna, men eftersom transportförbud endast kunde utfärdas mot tidningar som hade fällt för tryckfrihetsbrott, och tryckfrihetsåtal var svåra att driva (varför man i stället använde sig av ovanstående metod med beslag), var det till slut ändå ganska få tidningar som belades med förbudet (Johansson 2006 s 241; Åmark 2011 s 227).

PRESSNÄMNDEN, RADIOTJÄNST OCH STATENS INFORMATIONSSSTYRELSE

Trots de ovan nämnda försiktighetsåtgärderna fortfor den tyska regimen att rikta klagomål gällande den svenska pressen, vilket föranledde regeringen att driva igenom ett förslag om förhandsensur i en beredskapslag (Bergquist 2007 s 44). Även om lagen aldrig kom att sättas i bruk, gav den regeringen ytterligare möjligheter att stärka kontrollen över opinionsbildningen – något som nu skedde genom att man försökte få pressen att frivilligt medverka till en självsanering.

Detta blev utgångspunkten för bildandet av Pressrådet 1939, som sedermera utvecklades till Pressnämnden år 1941. Detta halvoffentliga organ skickade ut uppmaningar till landets tidningar om självcensur och behärskade uttalanden (Johansson 1984 s 183; Åmark 2011 s 230–231). Här ser vi för övrigt grunden till de riktlinjer om saklighet och opartiskhet som lever kvar ännu i dag i de pressetiska reglerna. Förutom de rena anvisningar som skickades ut till pressen, kunde Pressnämnden också utfärda varningar till tidningar som inte ansågs rätta sig i ledet. Varningarna föranleddes ofta av tyska klagomål, och allt som oftast var det därför tidningar på vänsterkanten som drog på sig varningar (Åmark 2011 s 232).

År 1940 inrättades en ny myndighet som fick namnet Statens Informationsstyrelse, vars huvudsakliga uppgift bestod i att utfärda ”grå lappar” (som förvisso inte alltid i bokstavlig mening var grå till färgen) till svenska pressen, med information om vad som var acceptabelt att publicera avseende förhållanden som exempelvis kunde gälla försvaret, den svenska kungafamiljen – eller eventuella svenska räddningsaktioner som gjordes mot exempelvis norska judar (Hadenius 2008 s 82; Åmark 2011 s 229–230). Styrelsen utgjorde tillsammans med Radiotjänst viktiga instrument för en svensk statlig opinionskontroll (Johansson 2006, s 248–249). Det kan dessutom tilläggas att Radiotjänst utgjorde en viktig kanal för den statliga propaganda- och upplysningsverksamheten. Detta kom exempelvis att påverka TT-nyheterna, som redigerades för att bli så neutrala (eller enligt sina belackare snarare intetsägande) som möjligt.

HALLANDSPOSTENS FÖRSVAR AV DEN SVENSKA NEUTRALITETSLINJEN

I Hallandspostens texter syns en tydlig tonförändring under åren 1938–1943. De teman kring Naziregimens dårskap och lögnaktighet som förekommit under de föregående åren blev nu kraftigt nedtonade, retoriken i förhållande till Nazityskland mer neutral i tonen – och man skrev hellre om Tyskland som land eller som folk, än om nazisterna eller Hitler.

Men alldeles okritisk var tidningen inte. Efter Kristallnatten i november 1938 publicerades några texter som uttryckte vämjelse mot tyskarnas förföljelser av judar. Den 11 november konstaterades exempelvis på förstasidan att ”[v]ilt rasar hatet mot judarna i hela Tyskland”. Nästföljande dag ägnades en osignerad ledare med rubriken ”Judeförföljelserna i Tyskland” åt det som hänt. I texten berättas om hur tysk polis lugnt tittar på när judiska egendomar förstörs, vilket kommenterades i följande dystopiska ordalag:

Det börjar snart kännas kusligt att kallas människa. Svårt är att tro att det tyska folket skulle i gemen kunna känna sig samhörig med dessa dåd.

Vidare att om dylika händelser tillåts i Tyskland "... måste [det] uppfattas som tecken på inre svaghet och nervositet". Skribentens poäng är således att händelserna var ett uttryck för hur den nazistiska regimen genom propaganda försökte att legitimera sig, snarare än att vara någon allmän tysk folkyttring.

Efter månadsskiftet november–december samma år sjönk ämnet om judeförföljelserna sakta undan i Hallandsposten. Men den 10 december 1938 återkom "Ögat" till ämnet igen. Krönikan fick denna gång rubriken "Syndabock" och börjar med att konstatera hur den senaste tidens judeförföljelser i Tyskland hade utvecklats. Sviddag söker i texten sedan en förklaring till själva grunden till förföljelserna. "Tyskarna funno i judarna de syndabockar på vilka de sköto skulden för sina olyckor under de senaste 25 åren. Men det är tyvärr icke enbart en tysk företeelse." Konstaterandet i den avslutande satsen avser judeförföljelser i Tjeckoslovakien och det sedermera självständiga Slovakien.

Under dagarna 13–14 december 1938 publicerade tidningen sedan två ledare av frilansskribenten Valfrid Spångberg, som avhandlar judehatet och hur gränslöst detta kommit att bli. I Spångbergs ledare den 14 december med rubriken "Det tyska judespionaget", skrivs bland annat: "För nazisten finnas inga statsgränser. Varhelst en nazist har något att beställa, det må vara på denna eller andra sidan av jordklotet, är det hans sak att ta ledningen och bestämma, hur det skall vara. I varje nazistfrö gror en 'führer', som det är allas plikt att lyda. [---] Varje respekt för andras rätt är dem främmande, det må vara liv eller egendom, att inte tala om en sådan bagatell som frihet."

I andra texter blir det tydligt att tidningens perspektiv är pro-västligt, i så måtto att det efterlyses aktioner från inte minst England. När England till slut "vaknade från sin dvala" (dvs. övergav sin eftergiftspolitik) och på allvar visat reaktion mot Tyskland var detta således någonting som framställdes i positiva ordalag i tidningens ledare. Den 15 april 1939 konstaterade ledaren exempelvis att "... England [nu tagit] ett steg ytterligare bort från den splendid isolation, som länge varit riktpunkt för dess utrikespolitik. Till garantien åt Polen kommo försäkringarna åt Rumänien och Grekland."

Från hösten 1938 till krigsutbrottet ett år senare pågick det så kallade "nervkriget", med kapprustning och politiska ageranden som med ett mer modernt begrepp kan beskrivas som psykologisk krigföring. Att världen höll andan inför vad Tyskland kunde tänkas hitta på, var ett tema som dök upp i Hallandsposten under denna period och som återkommer i den osignerade ledaren "Beredda" (11/8 1939) – där inledningen går i numera ganska välkända formuleringar från tidningens håll om att Hitler tagit för vana att lova en sak och sedan göra annat. I texten finns en parallell till hur Polen och Ungern jublat när Tyskland gick in i Tjeckien, något som Polen nu ångrar (Hitler hade ju ställt in siktet på Danzig) – och även Ungern har så smått börjat inse vad som kunde hända:

Nu börjar det synas som att Ungern börjat erfara något av samma fruktan för sin framtid som Tjeckien hade. Hitler hade bestämt sig för en resa till Ungern men ville för det ändamålet ha med sig 10.000 tyska poliser. Så stor fruktan har näm-

ligen den tyska riksledningen att ungrarnas kärlek är till statschefen för den store grannen att tiotusen poliser behövas för att skydda honom mot alltför energiska kärleksyttringar.

I Hallandspostens opinionsmaterial fanns förstås också fokus på de lokala och nationella politiska förhållandena. En uppmärksamman nyhetshändelse på hemmaplan var när en viss Pilarsky, en tidigare tysk medborgare som bosatt sig i en tysk koloni i Falkenberg, under sommaren greps för insmuggling och försäljning av skjutvapen. I ledaren "Smugglingsaffären" från den 4 augusti 1939 reflekterar skribenten kring det faktum att en landsfiskal och en åklagare hade köpt pistoler av Pilarsky. Vidare att en pistol hade sålts till "Slöingefyrern [sic!] Midby" (alltså en lokal nazistledare):

När [Pilarsky] sålde pistolen till nasseledaren underlät han icke förhöja dess affektionsvärde genom utsagan att den i [första] världskriget tagit död på många människor. Hur ömt den måste smekts av Midby... Människoblod. Det luktar något det.

I takt med att händelseutvecklingen fortskred blev dock tonen i Hallandspostens texter alltmer avvaktande och neutral. Den 10 augusti 1939 skrev "Ögat" en krönika, som den här gången fått rubriken "Att sköta egen kål". I texten utspelar sig ett samtal mellan ett implicit berättarjag och bysmeden Sebulon Jönsson från Örken. Sådana samtal skulle senare komma att bli ett återkommande narrativ i "Ögats" spalter, där Sebulon Jönssons repliker egentligen var ett uttryck för Svipdags egna åsikter. På så vis förde skribenten ett samtal med sig själv – vilket också kan ses som en strategi för att kunna distansera sig från ställningstaganden som kanske inte alltid var helt politiskt korrekta. I just denna text fick bysmeden ikläda sig åsikten att Sverige bör vara neutralt för att undvika inblandning i krig (det är också vad rubriken metaforiskt anspelar på). Texten hänvisar till händelser under 1800-talet, då Sverige genom att välja sida riskerat att hamna i krig. "Du ska se bakåt för att ana dig vägen framåt", undervisade Jönsson" skriver Ögat.

Neutralitetsuppmeningen, och stöd för den svenska eftergiftspolitiken gentemot Tyskland, blev sedan ett återkommande inslag i Hallandspostens ledare från våren 1940, med flertalet perspektiv på samma huvudtema. Bland annat framfördes i några texter direkt kritik mot de mer tydligt pro-västliga ställningstaganden som Torgny Segerstedt och kretsen kring Ture Nerman gav uttryck för. Den 30 april hade ledaren rubriken "För Sveriges oberoende" och texten utgör en kommentar till den tyske utrikesministerns senaste uttalande om Sverige:

Det är naturligtvis icke betydelselöst om ett stort krigförande lands utrikesminister förklarar att Sveriges neutralitet är höjd över alla tvivel. [---] På första maj demonstrera vi för neutralitet men icke en räddhågans position att våga ta ansvar utan i förvisningen om att en väpnad makt mot varje försök att överskrida landets gränser är det för framtiden mest lyckliga. [...] Mot vargar med eller utan färskinnsplåsar måste vi vara beredda.

Tar vi oss fram genom åren 1940–1942, kännetecknades Hallandspostens material av tre huvudteman: a) visad empati mot det norska folket och ett förakt mot "landsförrädaren" Quisling,

b) försvar av den svenska samlingsregeringens neutralitetspolitik, och regeringens eftergifter i neutraliteten, samt c) kritik mot sådana kretsar i svensk press och svensk politik som förespråkade en svensk anslutning till västalliansen (här ska särskilt nämnas kretsen kring Ture Nerman samt Torgny Segerstedt/GHT). I tidningens ledare och krönikor under denna period är inte kritiken gentemot Nazityskland eller den tyska diktaturen lika framträdande som tidigare. Judarnas situation berörs inte. Däremot går det att se en viss förskjutning åt västalliansens håll i det rena nyhetsmaterialet. I texterna berättas det om västliga framgångar så snart tillfället ges.

De inskränkningar i tryckfriheten och ageranden mot svensk press som den svenska regeringen företog sig berördes aldrig på något tydligt sätt i Hallandspostens opinionsmaterial, men i en nyhetsartikel från den 14 mars 1942 ("Kvarstad på inalles 17 tidningar") konstateras att flertalet tidningar, däribland Arbetartidningen, Smålands Folkblad och Bohusläningen hade blivit beslagtagna i efterhand under den föregående fredagen, gällande föregående dagars skildringar av tyska grymheter begångna i Norge. Motiveringen framfördes på ett distanserat sätt i Hallandsposten:

En alltmer ökande tendens har framträtt att i tryck återge utförliga skildringar av grymheter begångna av olika krigförande parter. Uppgifternas sanningshalt kan under nuvarande förhållanden svårigen kontrolleras. Enär dylika skildringar föranleda missförstånd med främmande makter, har regeringen till fullföljande av sin neutralitetspolitik vid upprepade tillfällen ansett sig nödsakad inskrida mot dylika skräckskildringar riktade mot än den ena, än den andra krigförande makten.

I själva verket vet vi att regeringen agerade enligt en självsanerande princip och att ingripanden ganska sällan skedde mot någon annan än mera öppet tyskkritiska publicister, om än med neutralitetspolitiken som främsta argument.

Att situationen i Norge var en angelägen sak för svenskar var däremot tydligt i Hallandsposten. Lika mycket finns inte att läsa om Danmark, trots tidningens närhet till grannlandet i söder. Förhållandena i de båda grannländerna var förvisso olika i det att Danmark behöll en nominell självständig ställning med kung och regering på plats fram till hösten 1943. Men i flera av tidningens texter uttrycktes tydliga sympatier för det norska folket, med ett mer eller mindre tydligt stöd för västalliansen, som i Willy Brandts ledartext "Räderna mot norska kusten" (publicerad 9 januari 1942). Brandt redogör för de västallierades framfart mot Tyskland på norska västkusten och hur medlemmar ur Nasjonal Samling tillfångatogs och förts till England. Dagen efter publicerade Hallandsposten en bild på kapitulerande tyska soldater i Norge och rapporterar även kring ryska framgångar på hemmafronten.

I takt med att den tyska krigslyckan börjar vända, syns återigen en förskjutning i Hallandspostens opinionsmaterial. Under andra halvåret 1942 uttrycktes allt oftare i klartext rapporter om tyska grymheter, i första hand gällande Norge. Vid tiden före och strax efter årsskiftet 1942/43 blev de tyska motgångarna i kriget mot Sovjetryssland det mest återkommande temat. Skribenterna tyckte sig märka en tysk uppgivenhet, spekulerade om att Hitler och hans högsta ämbetsmän verkar ha svårt att hålla hoppet och humöret uppe – men förordade samtidigt en fortsatt svensk neutralitet. Våren 1943 kom den tyska permittenttrafiken upp i debatten igen, och Hallandsposten valde att kommentera ämnet i ledaren från den 4 mars, återigen med ett stöd för den svenska eftergiftspolitik:

[p]olitik är det möjligas konst. Av olika onda ting befinner sig även i människans enskilda liv ofta lämpligast att välja det minst onda. [...] Det berättas att utrikesministern framlade alla de skäl som regeringen hade för en av sina värsta vedersakare [kritiker] och därpå sporde: 'Har ni nu en bättre väg att förorda?' Svaret blev: 'Ni kunde väl för f-n ha hittat på något annat.'

I augusti 1943 upphörde slutligen den tyska permittenttrafiken genom Sverige. Det var ett besked som mottogs positivt i Hallandsposten, samtidigt som tidningen valde att återigen försvara regeringens tidigare beslut om att tillåta den tyska tågtrafiken.

Slutet på tryckfrihetsinskränkningarna, 1944–45

Ingen kan säga, hur stor del av det tyska folket, som i olika skeden stått bakom Hitler och hans gäng... Säkert är, att det hela tiden funnits talrika motståndare till hans politik, fast de icke förmått göra sig gällande, och att de för närvarande äro fler än någonsin, som naturligt är, eftersom det nu syns, vart det lett. (Hallandsposten, den 3 januari 1944)

Den svenska tryckfrihets- och presspolitiken under den föregående tidsperioden kan sammanfattas som till stora delar anpassad efter tyska krav. Johnson (2006 s 87) menar till och med att justitieminister K G Westman och utrikesminister Christian Günther "hade fört in Sverige på ett sluttande plan, där regeringen gentemot Tyskland tog på sig ett ansvar för vad tidningarna skrev". Detta var naturligtvis olyckligt och när kriget var slut insåg allt flera detta, vilket också ledde till en politisk process i syfte att omöjliggöra ett upprepande i framtiden.

Krigets utveckling hade fortfarande betydelse för presspolitiken så när tyskarnas krigslycka vände (1942/1943) började pressnämndens ledamöter framföra klagomål över att de fick fungera som mellanhand mellan press och statsmakt. Informationsstyrelsen utsattes för hård kritik – och den i augusti 1943 nyttillträdde justitieministern Thorwald Bergquist gjorde ganska snart uttalanden som tydde på en omläggning i tryckfrihetspolitiken. I januari 1944 diskuterade regeringen en avveckling av beredskapslagstiftningen, något som väckte starka reaktioner hos bland andra utrikesminister Günther. Han fruktade nämligen att ett avskaffande av tryckfrihetsinskränkningarna skulle kunna uppfattas som ett eget underkännande av den tidigare förda politiken (Johansson 2006 s 247–248). Vi kan, utifrån dessa konstateranden dra slutsatsen att tryckfrihets- och presspolitiken under krigets slutskeden kom ändå att återgå till en mer normal, liberal hållning.

Pollack (2007 s 10f) konstaterar att det också går att se en större frispråkighet i tidningsmaterial från år 1943 och framåt – vi kan med andra ord se att inriktningen på pressmaterialet i landet som helhet, har en tendens att följa parallellt (fast omvänt) med den tyska krigslyckan. Det går också att se en nyhetsvärdering som tenderar att intressera sig mest för vad som händer i landets mest omedelbara närhet, inte minst då händelseutvecklingen i Norge.

Vi förflyttar oss nu fram till juni 1944 och dagarna efter de allierades landstigning i Normandie. Onsdagen den 7 juni pryddes Hallandspostens förstasida av rubrikerna "Landstigningen har lyckats. De första hindren ha tagits. Invasionen i full gång mot Seinebukten". Ledaren från samma dag fick rubriken "Invasionen" (osign.) och inleds:

Vad som betyder DET STORA HOPPET [sic!] för miljoner och åter miljoner människor i härtagna och ockuperade länder i Europa, inträffade i går morse, då allierade trupper landstego på Frankrikes jord, ungefär fyra år sedan engelsmännens utrymning av Dunkerque och Frankrikes sammanbrott! Det är förutsättningen för ländernas befrielse och Tysklands sammanbrott.

Betydelsen av landstigningen står i fokus, men samtidigt ville ledaren påpeka att det naturligtvis återstod en hel del att vinna och mycket som kunde gå fel. I värsta fall, fortsatte skribenten "[b]lir det hela en raid, en föregångare till invasionen, som säkert kommer i alla fall, men måhända icke just i väster". Från det högtidliga, något refererande tonfallet i början går sedan ledaren över i en analyserande ton, för att avsluta i ett dramatiskt metonymiskt måleri som lika gärna kunde ha hämtats från Bibelns Uppenbarelseboken:

Med blod, med floder av blod, säkra västmakterna därför sin in-teckning i den kommande freden. På Frankrikes bloddränkta jord drabba nu krigsmaskinerna samman. Inget hemligt vapen lämnas obeaktat. Ingen hänsyn lämnas över. Nazismen slåss med huvudet mot väggen. För den gives ingen återvändo. Säkert kan icke ens den djärvaste fantasi föreställa sig det oerhörda som händer, mäta allt det lidande som sker eller tänka sig de fasor, som utspelas. Ty där kan man nog säga att avgrunden bävar.

Efter landstigningen i Normandie ansågs den tyska krigsmakten av de flesta utomstående betraktare vara nere för räkning och nu kretsade också flera av Hallandspostens texter kring desperationen hos Hitlerregimen. Tonen i texterna är nu avgjort förändrad och visar åter upp en öppen avsky mot Nazityskland och dess diktator. Nazismens fall och dess tragiska epilog, utgjorde ämnet för signaturens "Ögat" spalt den 12 maj 1945 ("Av frukten skall man döma trädet"). Berättelseformen är, som många gånger tidigare, en dialog mellan textens implicita redaktörsjag och bysmeden Sebulon Jönsson. Den senare ställer sig frågan om hur man nu ska hålla sig i form, när det inte längre finns någon Hitler att förargas över:

– Vet du inte, att när man blir ilsk och arg, så träda binjurarna i funktion och av-söndra ett ämne kallat adrenalin, vilket ökar blodtrycket och stimulerar aktiviteten och befordrar hälsan. Nu har man icke [Hitler] att framkalla avsöndringen med.

Efter Hitlers självmord och den tyska kapitulationen, våren 1945, gick händelseutvecklingen ganska snabbt framåt. Högt uppsatta nazistpampar gav sig av på flykt, men infångades en efter en. Hitlers liv och gärning sammanfattades i flertalet texter Hallandsposten under maj 1945 – och det är ingen smickrande skildring. Han framställs i texterna som en sinnessjuk dåre, som en latmask och som fördärvare av den moderna civilisationen. Hitlers efterträdare Dönitz kritiserades av tidningen – och när Norge och Danmark befriades ur ockupationsmaktens grepp visste glädjen inga gränser. På samma gång poängterades i flera texter att det nu stundade en rannsakens tid, där delar av det norska folket, det tyska folket och även vissa representanter för den svenska kyrkan hade att göra upp med sina kopplingar till nazismen.

För att sammanfatta Hallandspostens och Johan Svipdags förhållningssätt till nazismen och Nazityskland, kan vi konstatera att det under hela kriget återkommer uttryck för motstånd, men

Den ena ytterligheten på skalan – till vänster i ovanstående modell – utgörs av en huvudsakligen kritiskt inriktad medieforskning, som argumenterar för ett mycket långtgående beroendeförhållande mellan politiker/makthavare och journalister, där de senare är den klart svagare parten. Här pekar man på hur ett sådant beroendeförhållande tar sig uttryck i en (krigs)journalistik som helt eller delvis underkastar sig statsmaktens behov att kontrollera informationsflöden; eller med andra ord i en nyhetsförmedling som i stora drag understödjer de militära eller politiska aktioner som nationen företar sig (se exempelvis Boaz 2005; Eriksson m.fl. 2013). Nyhetskällorna har enligt detta synsätt ett mycket stort inflytande – men här inryms också tankar om att journalistiken är beroende av de politiska förutsättningarna som finns för att agera någorlunda fritt. I analysen av de politiska processerna som rådde i Sverige under andra världskriget, samt i Halandspostens försvar av den svenska neutralitetslinjen (se ovan) kan vi se stöd för sådana slutsatser.

På den andra änden av skalan (till höger i figur 1) hittar vi ett synsätt som problematiserar ovanstående bild, med argumentet att det snarare är journalisterna och nyhetsredaktionerna som är den starkare parten – inte minst genom framväxten av en journalistisk professionalism (se exempelvis Cook 2005; Schudson 2005; Stensaas 2005). Mellbourn (2001) menar att det, särskilt efter Vietnamkrigets mycket omfattande nyhetsrapportering, numera inte är möjligt för en stat att ge sig in i en väpnad konflikt utan att först ha inhämtat stöd för detta hos den allmänna opinionen. Konsekvenserna av en sådan utveckling är att a) stater ägnar stora opinionsresurser till att övertyga journalister och allmänheten om vikten av ett militärt eller diplomatiskt ingripande; b) de politiska och militära strategierna sedan utformas på ett sätt som kan godtas av såväl medier som medborgare; c) den nationella suveräniteten får stå tillbaka för mer universella intressen som rör mänskliga rättigheter; och slutligen d) att krigsreportrar får (kontrollerad) tillgång till fronterna.

Här finns dock skäl att lägga in en brasklapp. Förutsättningarna för en ”stark” eller självständig journalistik är naturligtvis i sin tur beroende av vilka politiska eller demokratiska förhållanden som finns i en specifik nation eller region (Hallin & Mancini 2004, citerad i Nord 2012). Även om vi i efterkrigstidens Sverige har kunnat stoltsera med en jämförelsevis fri och öppen mediearena och en stark journalistisk integritet, är en sådan öppenhet eller frispråkighet alls inte självklar ens i hela Västeuropa. I länder som Norge eller ännu tydligare i Tyskland har vi kunnat se exempel på hur rapporteringen kring konflikter som Kuwaitkrigen eller USA:s *Global War on Terror* till stora delar influerats av USA- och NATO-perspektiv, eller möjligen av FN:s verklighetsbild (Carruthers 2011; Blöbaum 2005; Høyer 2005a; Pöttker 2005). Den svenska journalistiken hämtar i så måtto mer näring från brittisk förebild, än från de närmsta grannländerna (Høyer 2005b; Mellbourn 2001).

För att återgå till figuren och den skala som framträder i forskningen, återstår slutligen mellanläget. Här menar man att det finns en mer eller mindre tydlig ömsesidighet mellan journalisters och nyhetsmediers verklighetsbild å ena sidan och politikernas och makthavarnas verklighetsbild å den andra sidan. Med andra ord: att journalister och makthavare i huvudsak har liknande eller till och med samma ideologiska utgångspunkter – och därmed delar verklighetsbild. Mer konkreta uttryck får detta som en nationell, föreställd gemenskap eller rentav en ”banal nationalism” (på engelska ”rally-around-the-flag”), som tenderar att visa sig då den egna nationens eller (geografiskt eller kulturellt) närliggande nationers suveränitet hotas eller anses hotad (Luostarinen 2002, Solomon 2005; Eilders 2005). Exempelvis finns det studier som åskådliggör hur journalister under kalla krigets dagar rentav kunde se sig själva som soldater i de egna nationernas

intressen (Luostarinen & Ottosen 2002). På skalans mitt kan vi också placera in företrädare för den så kallade ”index-teorin”, vars tes vilar på antagandet att massmedier i största allmänhet tenderar att följa en dominerande politisk ideologi avseende upprätthållandet av status quo – och att en ideologisk styrning av medier sker indirekt genom ägarpolicy hos de i första hand privata medieföretagen (Eilders 2005; se även McQuail 2013; Steel 2012). Detta synsätt liknar således vänsterpositionen i figur 1, men med den skillnaden att man ändå betraktar journalistens integritet och självständighet som i huvudsak bevarad. Här går det att hitta tydliga paralleller till andra världskrigets mediesverige. Dels kan vi konstatera att de tidningar som i Göran Leths modell (se ovan) kallas ”Likgiltiga” nog snarare stödde den svenska neutralitetspolitiken (inklusive eftergifterna mot Tyskland), än att egentligen i ordets rätta mening vara likgiltiga. Vi har också sett i analysen av Hallandspostens material, att det också finns skäl för sådana slutsatser när det gäller den tidningen.

Min avslutande poäng får bli den att vare sig journalistik eller politik agerar i något vakuum, utan att det snarare finns mer eller mindre tydliga relationer dem emellan, där inte minst politikens inflytande i journalistiken blir betydelsefull. I så måtto är politiken i journalistiken allestädes närvarande, men ständigt undflyende.

Käll- och litteraturförteckning

- Andolf, Göran (1992): Tragedin vid Pyhäjärvi. I: Hugemark, Bo (red.): *I orkanens öga; 1941 – Osäker neutralitet*. Stockholm: Probus.
- Andréason, Roland (2000): Tidig därstämpel på tysk diktator. I: Andréason, Roland (red.): *Tidning i tre sekler 1850–2000*. Halmstad: Hallandsposten.
- Bergquist, Mats (2007): Revisionismens lockelser: debatten om Sverige under andra världskriget. I: Bergquist, Mats & Johansson, Alf W (red.): *Säkerhetspolitik och historia – Essäer om stormaktspolitiken och Norden under sjuttio år*. Stockholm: Hjalmarson och Högborg.
- Blöbaum (2005): German Journalism after 1945. Reporting Instead of Influencing. I: Hoyer, Svennik & Pöttker, Horst (red.): *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*. Göteborg: Nordicom.
- Carlgren, Wilhelm M. (1973): *Svensk utrikespolitik 1939–1945*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Carlsson, Erik (2006): *Gustav V och andra världskriget*. Lund: Historiska Media.
- Carruthers, Susan L. (2011): *The Media at War, 2nd Ed*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cook, Timothy E. (2005): *Governing with the News. The News Media as a Political Institution 2nd Ed*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eilders, Christiane (2005): *Media under fire: Fact and fiction in conditions of war*. International Review of the Red Cross, 87:860, 639–648
- Eriksson, Göran, Larsson, Larsåke & Moberg, Ulla (2013): *Politikernas arena. En studie om presskonferenser på regeringsnivå*. Lund: Studentlitteratur.
- Findahl, Olle (2000): Kan vi lita på medierna? Om medierapporteringen i krigsliknande situationer. I: Lidskog, Rolf, Nohrstedt, Stig Arne & Warg, Lars-Erik (red.): *Risker, kommunikation och medier*. Lund: Studentlitteratur.
- Ghonim, Wael (2012): *Revolution 2.0 – Folkets makt är större än människorna vid makten*. Stockholm: Natur & Kultur.

- Hadenius, Stig (2008): *Modern svensk politisk historia – Konflikt och samförstånd*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart & Wadbring, Ingela (2008): *Massmedier: press, radio och tv i den digitala tidsåldern*. Stockholm: Ekerlids.
- Hallin, Daniel C. & Mancini, Paolo (2004): *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Hansson, Per Albin (2011)/Larsson, Ulf (red.): *Per Albin Hanssons anteckningar och dagböcker 1929–1946*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandi-naviens historia del 34.
- Høyer, Svennik (2005a): The Rise and Fall of The Scandinavian Party Press. I: Høyer, Svennik & Pöttker, Horst (red.): *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*. Göteborg: Nordicom.
- Høyer, Svennik (2005b): Old and New Journalism in The London Press. The 1880s and 1890s. I: Høyer, Svennik & Pöttker, Horst (red.): *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*. Göteborg: Nordicom.
- Johansson, Alf W (1984): *Per Albin och kriget*. Stockholm: Tidens förlag.
- Johansson, Alf W (2006): *Den nazistiska utmaningen – Aspekter på andra världskriget*. Stockholm: Prisma.
- Johnson, Anders (2006): *Ett porträtt av Torgny Segerstedt*. Göteborg: Tre Böcker Förlag.
- Leth, Göran (2005): *"Kristallnatten" i svenska dagstidningar*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Leitz, Christian (2000): *Nazi Germany and Neutral Europe during the Second World War*. Manchester: Manchester University Press.
- Lovink, Geert (2011): *Networks Without a Cause – A Critique of Social Media*. Cambridge: Polity.
- Luostarinen, Heikki (2002): Propaganda Analysis. I: Kempf, Wilhelm & Luostarinen, Heikki (red.): *Journalism and the New World Order. Vol. 2*. Göteborg: Nordicom.
- Luostarinen, Heikki & Ottosen, Rune (2002): The Changing Role of the Media in Conflicts. From the Cold War to the Net Age. I: Kempf, Wilhelm & Luostarinen, Heikki (red.): *Journalism and the New World Order. Vol. 2*. Göteborg: Nordicom.
- McCombs, Maxwell, Holbert, R. Lance, Kiousis, Spiro & Wanta, Wayne (2011): *The News and Public Opinion – Media Effects on Civic Life*. Cambridge: Polity.
- McQuail, Denis (2013): *Journalism and Society*. London: SAGE.
- Mellbourn, Anders (2001): Krigshetsare eller fredsframtvångare – om medier i konflikter. I: Bengtsson, Hans (red.): *Politisk kommunikation och demokrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Murthy, Dhiraj (2012): *Twitter*. Cambridge: Polity.
- Nord, Lars (2012): De nationella mediasystemen. I: Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (red.) *Medierna och demokratin*. Lund: Studentlitteratur.
- Olsson, Anders R. (2012): *Ytrandefrihet & tryckfrihet*. Lund: Studentlitteratur.
- Pollack, Ester (2007): *Pressen och Förintelsen: Protester, likgiltighet och anpassning*. Tvärsnitt nr 3:07. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Pöttker, Horst (2005): Comments on the German Tradition of News Journalism. I: Høyer, Svennik & Pöttker, Horst (red.): *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*. Göteborg: Nordicom.
- Schudson, Michael (2005): The Emergence of the Objectivity Norm in American Journalism. I: Høyer, Svennik & Pöttker, Horst (red.): *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*. Göteborg: Nordicom.
- Sennerteg, Niclas (2006): *Tyskland talar – Hitlers svenska radiostation*. Lund: Historiska Media.

- Skagshøj, Matts (2013): *Johan Svipdag och Hallandsposten möter "Dåren Hitler"*. Rapport. Halmstad: Högskolan i Halmstad.
- Solomon, Norman (2005): *War Made Easy. How Presidents and Pundits Keep Spinning Us to Death*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Stensaas, Harlan S. (2005): The Rise of the News Paradigm. A Review of the Scientific Literature. I: Høyer, Svennik & Pöttker, Horst (red.): *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*. Göteborg: Nordicom.
- Steel, John (2012): *Journalism & Free Speech*. Milton Park: Routledge.
- Torstila, Pertti (2007): Iakttagelser om relationerna mellan Finland och Sverige. I: Bergquist, Mats & Johansson, Alf W (red.): *Säkerhetspolitik och historia – Essäer om stormaktspolitiken och Norden under sjuttio år*. Stockholm: Hjalmarson och Högberg.
- Tydén, Mattias (2007): *Omvärldens handlingsförklaring bidrog till Förintelsen*. Tvärsnitt nr 3:07. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Voltmer, Katrin (2013): *The Media in Transitional Democracies*. Cambridge: Polity.
- Wahlbäck, Krister (2001): Christian Günther. I: Artéus, Gunnar & Leifland, Leif (red.): *Svenska diplomatprofiler under 1900-talet*. Stockholm: Probus..
- Westberg, Jacob (2010): *Svensk neutralitetspolitik*. Lund: SNS Förlag/Studentlitteratur.
- Zetterberg, Kent (1992): Neutralitet till varje pris? I: Hugemark, Bo (red.): *I orkanens öga; 1941 – Osäker neutralitet*. Stockholm: Probus.
- Åmark, Klas (2011): *Att bo granne med ondskan – Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

TIDNINGSMATERIAL:

- Hallandsposten, den 6 augusti 1936: *Olympens baksida*. "Ögat", krönika
- Hallandsposten, den 8 augusti 1936: *Andligt liv i Nazityskland*. Oscar Hedberg, krönika
- Hallandsposten, den 10 september 1936: *Hitlers tal*. Osignerad ledare
- Hallandsposten den 26 november 1936: *Konsten att missbruka sitt förnuft*. "Ögat", krönika
- Hallandsposten, den 23 juni 1937: *Dåren Hitler söker orsak till ett världskrig*.
- Hallandsposten, den 14 mars 1938: *En orolig weekend*. Osignerad ledare
- Hallandsposten, den 15 mars 1938: *Austriae finis*. "Ögat", krönika
- Hallandsposten, den 11 november 1938: *Vilt rasar hatet mot judarna i hela Tyskland*
- Hallandsposten, den 10 december 1938: *Syndabock*. "Ögat", krönika
- Hallandsposten, den 14 december 1938: *Det tyska judespionaget*. Valfrid Spångberg, ledare
- Hallandsposten, den 15 april 1939: *Ett nytt steg från isoleringen*. Osignerad ledare
- Hallandsposten, den 4 augusti 1939: *Smugglingsaffären i Falkenberg*. Osignerad ledare
- Hallandsposten, den 10 augusti 1939: *Att sköta egen kål*. "Ögat", krönika
- Hallandsposten, den 11 augusti 1939: *Beredda*. Osignerad ledare
- Hallandsposten, den 30 april 1940: *För Sveriges oberoende*. Osignerad ledare
- Hallandsposten, den 9 januari 1942: *Räderna mot norska kusten*. W. Brandt, ledare
- Hallandsposten, den 14 mars 1942: *Kvarstad på inalles 17 tidningar*. Osignerad artikel
- Hallandsposten, den 4 mars 1943: *Permittentresorna genom Sverige*. Osignerad ledare
- Hallandsposten, den 3 januari 1944: *Det första offret*. Valfrid Spångberg, ledare
- Hallandsposten, den 7 juni 1944: *Landstigningen har lyckats*
- Hallandsposten, den 7 juni 1944: *Invasionen*. Osignerad ledare
- Hallandsposten, den 12 maj 1945: *Av frukten skall man döma trädet*. "Ögat", krönika